

2. Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія : у трьох книгах. Книга перша : навч. посіб. / за ред. П. Федченка. – К. : Либідь, 1996. – 416 с.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти тт. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41.
4. Шевченко Т. Щоденник / Т. Шевченко. – К. : Школа, 2003. – 270 с.
5. Шевченко Т. Твори : в 5-ти тт. / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1978.

Summary

Nina Poliarush

Taras Shevchenko and Literary-Critical Thought of 1840–1850-s

The author of the article makes an attempt to reveal the role and significance of Taras Shevchenko and his literary and critical reflections in the literary process of 1840–1850-s. In particular the foreword to «Kobzar» of 1841 and 1847, diary notes have been analyzed in details. It is proved that Shevchenko played permanent role in the development of literary criticism in 1840-s – 1850-s. The new, higher stage of development of Ukrainian literary criticism began with his name.

Key words: *literary critics, dairy, letters, national character, realism.*

УДК 821.161.2-1/3.001.83 Шевченко Т.Г. (045)

ІРИНА РУСНАК,

*доктор філологічних наук, професор
(м.Вінниця)*

Дмитро Яворницький – популяризатор творчості Тараса Шевченка

У статті розглянуто літературно-критичну і публіцистичну творчість Дмитра Яворницького, присвячену творчості Тараса Шевченка, популяризаторську діяльність ученого. Авторка також охарактеризувала маловідому поетичну спадщину митця, наскрізь пройняту шевченківськими мотивами й образами.

Ключові слова: *Дмитро Яворницький, шевченкіана, шевченківські мотиви.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Дмитро Яворницький (1855–1940) – видатний український історик і археолог, етнограф і фольклорист, археограф і письменник. Великий працелюб і подвижник на загальнокультурній ниві зробив стільки корисного для України, прийдешніх поколінь, що без його творчого доробку не була б повноцінною вся українська історико-культурна спадщина. З ім'ям ученого пов'язана насамперед велика праця щодо збирання й вивчення матеріалів про героїчні сторінки історії запорозького козацтва. Сьогодні добре відомими є його історичні праці «Дніпрові пороги: географічно-історичний нарис» (Дніпропетровськ, 1989), «Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська Запорізьких низових козаків» (Дніпропетровськ, 1990), «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний» (Дніпропетровськ, 1991), «Історія запорозьких козаків» (Львів, 1990–1992; Київ, 1990–1993), «Вольності запорозьких козаків» (Дніпропетровськ, 2002), «До історії степової України» (2004), «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу» (Дніпропетровськ, 2005), «Україно-руське козацтво перед судом історії» (Львів, 2010) й інші. Однак тільки вузькому колу фахівців доступна шевченкіана Д. Яворницького, котрий в одній зі своїх праць зазначав: «Вештаючись по всіх світах, вишукуючи та добуваючи скрізь ріжну старовину та всілякі рідкості, я здобув, між іншим, великий, коштовний, несподіваний для самого себе матеріал, який стосується до біографії нашого великого українського поета Т.Г. Шевченка» [19, с. 113].

Аналіз досліджень і публікацій... Темою шевченкіани у творчій спадщині Д. Яворницького в різні роки цікавилися С. Абросимова [1; 2], О.І. Журба [6], С. Кіржаєв [7], Ю. Марголіс [8; 9], А. Перкова і В. Єкшов [11], І. Руснак [12; 13; 14], А. Фоменко [15], М. Чабан [17]. Та найбільш визнаним авторитетом у дослідженні цієї проблеми стала М. Олійник-Шубравська. У статті «Д.І. Яворницький – популяризатор творчості Т.Г. Шевченка» (1961) вона вперше ґрунтовно осмислила вагомий вклад ученого в українську шевченкіану [10]. Згодом цей матеріал став частиною знакової про життя і творчість історика Запорозького краю монографії «Д.І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність» (1972).

Звісно, час, коли з'явилися окремі з названих праць, залишив на них помітний відбиток. Висновки М. Олійник-Шубравської зводилися до одного: шевченкознавчі розвідки Д. Яворницького позначені обмеженістю світогляду вченого, впливом на нього ліберально-

буржуазної ідеології, внаслідок чого революційний пафос музи Тараса Шевченка Д. Яворницький обійшов [10, с. 241–242]. Ю. Марголіс у монографії «Історичні погляди Т.Г. Шевченка» (1964) також побіжно торкнувся шевченкіани Д. Яворницького, де в душі соцреалістичних канонів писав: «... авторитет народного поета був експлуатований в інтересах буржуазно-націоналістичної інтерпретації Запорозької Січі» [8, с. 20]. Щоправда, на початку 90-х років лєнінградський історик у статті «Д.І. Яворницький і шевченкознавство» визнав свої вульгаризаторські підходи і назвавученого ґрунтовним дослідником творчості Тараса Шевченка [9, с. 10–15].

Увага до аналізованої проблеми активізувалася в незалежній Україні, коли літературознавці й історики отримали доступ до малознаних праць і листів Д. Яворницького. До питання дослідження джерельної бази шевченкіани в творчості вченого звернулися А. Перкова і В. Єкшов, проаналізувавши значний за обсягом епістолярій, розпорошений у різних архівних і музейних установах України, але більшою мірою представлений у фондovій збірці Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького [11, с. 43–46]. Частково проблему вивчення Д. Яворницьким спадщини Тараса Шевченка висвітлено в дисертаційному дослідженні «Літературна творчість Д.І. Яворницького і розвиток української прози початку ХХ століття» І. Руснак [12].

Формулювання цілей статті... Мета статті – розкрити вплив Тараса Шевченка на творчість Д. Яворницького, поезія і проза якого органічно вписувалися в контекст української народницької літератури, ішли в руслі її традиційних тем і мотивів.

Виклад основного матеріалу... Немає сумніву, що вклад Д. Яворницького в шевченкіану був різностороннім, оскільки вчений вивчав і біографію, і творчість українського поета. У 1905 році «Вестник Екатеринославского земства» надрукував статтю «До біографії Т.Г. Шевченка» [4], а 1909 року з'явилася друком книжка «Матеріали з біографії Т.Г. Шевченка» [5] Д. Яворницького, до якої ввійшли цінні документи: 1) автограф автобіографії Т. Шевченка, написаний російською мовою 1860 року; 2) документи про заслання Т. Шевченка; 3) лист поета до М. Щепкіна; 4) фрагмент зі справи про заслання Т. Шевченка в «окремий Оренбурзький лінійний батальйон». Це викликало великий інтерес у дослідників, які дістали можливість зіставити рукопис автобіографії з публікацією в журналі «Народное чтение» (1860, № 2). Д. Яворницький у своєму вступному слові до «Матеріалів з біографії Т.Г. Шевченка» писав: «...кожна рисочка, кожна сторінка і кожне слово поета варто уваги статечного ученого видавця» [5, с. 5].

Предметом осмислення в статті «Народні основи в поезії Т.Г. Шевченка» стала народність поета, яку вчений вбачав передовсім у фольклорній основі творчості Тараса Шевченка, а також у чистоті та простоті поетичної мови. «Справжнім народним поетом, – йшлося в статті, – робить Шевченка і щира, глибока, гаряча, беззавітна любов его до України, за яку він прийняв великі муки, навіть поклав свою душу» [23, с. 4].

На переконання Д. Яворницького, Тарас Шевченко любив і трепетно ставився до історії, славної минувшини українського народу, де «наймиліше всіх для него були запорожці» [23, с. 4]. Найбільше еднає поета з народом, на думку дослідника, «віра чиста, проста, нелукава» [23, с. 4]. Цим можна пояснити, чому поет «часто призиває Бога осудити грішних, під якими, як син крепацького народу він більш усього розумів панів, із панів найпаче – панів-насилників» [23, с. 4]. А далі Д. Яворницький формулює складне питання: «Та й чи міг би Шевченко, гаряче люблячи свій рідний український народ, який палко боровся за святу православну віру з різними ворогами, виступати супроти віри его?» [23, с. 4]. Думки вченого про релігійність Т. Шевченка були особливо цінними тоді, коли советські достойники переконували в тотальному Шевченковому атеїзмі.

1886 року в Петербурзі вийшло нове видання Шевченкового «Кобзаря» і «Гайдамаків» з чудовими ілюстраціями відомого маляра і графіка О. Сластіона. Цікавою й оригінальною була передмова, написана Д. Яворницьким. Поява цієї вступної статті засвідчувала, що у часи реакції учений безстрашно відстоював кращі здобутки української культури, боронив їх від безпідставних обвинувачень докорів. Він пояснював читачам, що Тарас Шевченко правдиво змалював епоху гайдамаків – час «кривавих дій» українського селянства, якому пани не лишили «ні людських, ні громадянських прав» [18, с. 53]. Коліївщина, підкреслював історик, – це час людей, «що мстили своїм ворогам, полякам, за економічний, релігійний і моральний гніт...» [18, с. 53]. Учений поділяв погляд Тараса Шевченка на це унікальне явище української історії. Треба сказати, що в оцінці поеми «Гайдамаки» Д. Яворницький розійшовся з П. Кулішем та І. Франком, які були невисокої думки про цей твір. Один мисленик назвав свою статтю про поему «Мальована Гайдамаччина», а другий стверджував, що поет зрозумів Коліївщину «фальшиво і обробив її слабо» [16, с. 172]. Також Д. Яворницький активно розвивав думку В. Антоновича про демократичність трактування поетом історії Запорозької Січі і на конкретно-історичному матеріалі довів глибину Шевченкових знань

про минуле козацької вольниці. Поет, на його переконання, «вивів свій народ з меж чисто етнографічних і поставив его на широкий шлях культури» [23, с. 6].

Д. Яворницький надавав великого значення святкуванню Шевченківських днів, які завжди були явищем не тільки літературного, а й громадсько-політичного життя. Будучи активним членом Катеринославської «Просвіти», він виступав з лекціями, доповідями, статтями на Шевченкові роковини. На відзначення 50-х роковин од дня смерті поета в 1911 році Д. Яворницький відгукнувся оригінальною і цікавою розвідкою «Запорожці в поезії Т.Р. Шевченка» [3]. На великому конкретно-історичному матеріалі він показав глибину і бездоганність Шевченкових знань про минуле Запорожжя. Д. Яворницький, сам закоханий у героїку рідного краю, щиро поділяв погляди геніального поета на те, що Січ вела боротьбу не тільки з турками, татарами і поляками, а й «з московським урядом, який намагався через централізовані прагнення постійно скорочувати, а потім і зовсім знищити козацькі вольності» [3, с.113]. Розвідка Д. Яворницького стала помітним кроком шевченкіани того часу.

У 1914 році, коли царизм всіляко перешкоджав відзначенню 100-ї річниці від народження автора «Кобзаря», рада Катеринославської «Просвіти» домоглася дозволу на створення спеціального ювілейного комітету, який став організатором шевченківських свят у місті. Д. Яворницький був обраний почесним головою комітету. Вчений провів велику організаційну роботу, підтримував зв'язок з губернатором, зумів умовити його не забороняти святкових заходів тощо.

25 лютого на ювілейному засіданні Д. Яворницький виступив з промовою по-українськи, яка пізніше буде опублікована катеринославською газетою «Южная заря» [26]. Це був палкий виступ про роль і місце Тараса Шевченка в українській літературі та суспільно-політичній боротьбі за волю України: «Увесь свій вік поет болів за рідний край, за бідний знедолений народ; він плакав його слізьми, він страждав його стражданнями; він радів його радощами...» Учений особливо наголошував на тому, що Тарас Шевченко «був не тільки поетом для України й Росії, а й для всього слов'янського світу, навіть для всього людства» [19, с.43].

Історик досліджував також вплив особистості Тараса Шевченка і його творчості на відомих діячів культури, зокрема у працях «Репін про Т.Г. Шевченка» [24] і «Шевченко і Репін» [25] осмислено зв'язок творчості російського художника з набутком українського поета, а про ставлення Л. Толстого до великого сина українського народу йшлося в спогаді «Моя перша зустріч з Л. Толстим» [22].

Окремо слід сказати про вплив Тараса Шевченка на творчість самого історика запорозького козацтва, котрий працював на ниві української літератури і як поет, і як прозаїк. Художня творчість великого поета позначилася на тематиці й мотивах лірики зі збірки «Вечірні зорі» (1910) Д. Яворницького; вона стала однією з фундаментальних основ світобачення вченого, одним з джерел демократичного історизму. Так, мотиви Шевченкової лірики виразно проступають у віршах «Думи мої, діти мої» [21, с.14–15], «Моя доля» [20, с.3], «Недоля» [20, с.4], «Безталанна тополя» [20, с.40–41], «Думки над Дніпром» [20, с.55–57] та інших.

Є у Д. Яворницького і вірші, безпосередньо присвячені українському поетові, серед них зокрема і два однойменні під назвою «Т.Г Шевченкові» [20, с.59–62]. В одному з них, присвяченому 50 роковинам від дня смерті автора «Кобзаря», висловлено глибокий сум від втрати:

Під хрестом тим спочив,
Хто Вкраїну любив,
Хто душею болів за безщасну,
Той, хто в думках своїх,
Думах чистих, святих,
Виславляв її так, бідолашну [27, с.136].

В іншому Шевченкове страдницьке життя автор порівняв з плаванням великого корабля:

Хоч не прямо, пливе боком,
І не цілий, а побитий,
Він прибився до берега,
Дуже хвилями підбитий,
І багатство в злу фортуна
Не згубив він, незчисленне,
Приніс сповна Україні,
Бо любив її силенно... [20, с.61–62].

Вірш «Поклик до Тараса Шевченка» [20, с.79–80] написаний у кращих фольклорних традиціях як розмова з покійним батьком, де звучать різні мотиви: жаль з приводу тяжкої втрати, нарікання

на нещасливу долю, риторичні запитання про сирітські поневіряння народу і загублену правду святу. Завершується твір проханням до Шевченка-батька про заступництво:

Заступися ти, батьку, сину України, –

Всі на тебе мрії – гукни з домовини!

Стань же, рідний, за нас перед самим Богом

І подай нам всім, безчасним, запомогу[20, с.80].

Постійне спілкування з народом, видатними діячами української культури дало Д. Яворницькому благодатний матеріал для написання художніх творів, зокрема повістей «Наша доля – Божа воля» (1901) і «Де люде, там і лихо» (1911), роману «За чужий гріх» (1907), збірки оповідань «Поміж панами» (1911).

Творчий доробок Дмитра Яворницького як письменника ще мало вивчений. Його поезія і проза органічно вписувалися в контекст української народницької літератури, ішли в руслі її традиційних тем і мотивів. На них певною мірою позначився вплив творчості Тараса Шевченка. Це й зрозуміло, адже великий поет надихав Дмитра Яворницького і як історика, і як письменника.

Список використаних джерел і літератури:

1. Абросимова С. Д. І. Яворницький і українська колонія в Петербурзі / С. Абросимова // Скарбниця рідно краю : Збірка матеріалів науково-практичної конференції з музейної справи і краєзнавства. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 10–14.
2. Абросимова С. Д. І. Яворницький і Галичина / С. Абросимова, А. Перкова // З минувшини Подніпров'я : Збірник праць наукової конференції. – К. : Дніпро, 1995. – С. 51–55.
3. Эварницкий Д. Запорожцы в поэзии Т. Г. Шевченко / Д. Эварницкий // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1912. – Т. 8. – С. 102–159.
4. Эварницкий Д. К биографии Т. Г. Шевченко / Д. Эварницкий // Вестник Екатеринославского земства. – 1905. – № 16–17. – С. 399–405.
5. Эварницкий Д. Материалы з биографии Т. Г. Шевченко / Д. Эварницкий. – Катеринослав, 1909. – 47 с. + VII с.
6. Журба О. Діяльність Д. І. Яворницького в Катеринославській «Просвіті» / О. Журба // Питання історії України: Історико-культурні аспекти. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 80–88.
7. Кіржаєв С. Особисті матеріали Д. І. Яворницького у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР / С. Кіржаєв, В. Ульяновський // Вчений-подвижник : Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 135-річчю з дня народження вченого. – Дніпропетровськ, 1991. – С. 15–19.
8. Марголис Ю. Исторические взгляды Т. Г. Шевченко / Ю. Марголис, отв. ред. проф. С. Окунь. – Л. : изд-во ЛГУ, 1964. – 294 с.
9. Марголис Ю. Д. И. Яворницкий и шевченковедение / Ю. Марголис // Вчений-подвижник: Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 135-річчю з дня народження вченого. – Дніпропетровськ, 1991. – С. 10–15.
10. Олійник М. Д. І. Яворницький – популяризатор творчості Т.Г. Шевченка / М. Олійник // Вінок великому Кобзареві: Художні твори і статті. – Дніпропетровськ : Дніпропетровське кн. вид-во, 1961. – 328 с.
11. Перкова А. Т. Г. Шевченко в житті і спадщині Д.І. Яворницького / А. Перкова, В. Єкіпов // Шевченкіана Придніпров'я. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2008. – С. 43–46.
12. Руснак І. Є. Літературна творчість Д. І. Яворницького і розвиток української прози початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Українська література» / І. Є. Руснак. – К., 1995. – 22 с.
13. Руснак І. Т. Шевченко у житті і діяльності Д. Яворницького / І. Руснак // Дивослово. – 1995. – № 5–6. – С. 3–5.
13. 14. Руснак І. Шевченкові «Гайдамаки» в оцінці Д. Яворницького / І. Руснак // Сучасні проблеми навчально-виховного процесу вищої школи. – Кіровоград : КДПІ, 1995. – С. 53–54.
15. Фоменко А. Д. І. Яворницький і Т. Г. Шевченко / А. Фоменко // Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 267–269.
16. Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. 2. Чи можна «Гайдамаків» назвати найкращою поемою Шевченка в естетичнім згляді? / І. Франко // Світ. – 1981. – Ч. 10. – С. 171–172.
17. Чабан М. Вічний хрест на грудях землі: Художньо-документальні нариси / М. Чабан. – Дніпропетровськ, 1993. – 103 с.
18. Шевченко Т. Кобзарь. Гайдамаки / Худ. А. Сластен; пред. Д. Эварницкого / Т. Шевченко. – СПб. : Тип. А. Суворина, 1886. – 71 с., ил.
19. Шубравська М. Д. І. Яворницький: Життя, фольклористично-етнографічна діяльність / М. Шубравська. – К., 1972. – С. 113.
20. Яворницький Д. Вечірні зорі: Вірші / Д. Яворницький. – Вид. 2. – Катеринослав, 1910. – 112 с.
21. Яворницький Д. Думи мої, діти мої / Д. Яворницький // Споживач (Катеринослав). – 1920. – № 10. – С. 14–15.

22. Яворницький Д. Моя перша зустріч з Л. Толстим / Д. Яворницький // Життя й революція. – 1928. – Кн. X. – С. 74–82.

23. Яворницький Д. Народні основи в поезії Т. Г. Шевченка / Д. Яворницький // Споживач (Катеринослав). – 1920. – № 4. – С. 1–7.

24. Яворницький Д. І. Репін про Т. Г. Шевченка / Д. Яворницький // Образотворче мистецтво. – 1939. – № 2–3. – С. 70.

25. Яворницький Д. Шевченко і Репін / Д. Яворницький // Пам'яті Т. Г. Шевченка. – Дніпропетровськ, 1939. – С. 130–133.

26. Яворницький Д. Т. Г. Шевченко – народний український поет: Реферат, читаний в торжественном засіданні шевченковського ювілейного комітета 25 февраля 1914 года / Д. Яворницький // Южная заря (Катеринослав). – 1914. – 1 березня. – № 2 306.

27. Яворницький Д. Т. Г. Шевченкові: За В. Гіляровського / Д. Яворницький // Дніпрові хвилі. – 1911. – № 10. – С. 135–136.

Summary

Iryna Rusnak

Dmytro Yavornytskyi – Popularizer of Taras Shevchenko's Creative Work

Dmytro Yavornytskyi's literary-critical and publicistic work devoted to Taras Shevchenko's creative work, the scientist's popularizing activity have been considered in the article. The author also characterized the little known master's poetic heritage, thoroughly saturated with Shevchenko motives and characters.

Key words: *Dmytro Yavornytskyi, shevchenkiana, Shevchenko motives.*

УДК 821.161.2 Самчук У.:7.041.2 (045)

СЕРГІЙ РУСНАК,
аспірант
(м.Вінниця)

Описи пам'ятників Тарасові Шевченку як інтерпретація духовного стану світу (на матеріалі мемуарів Уласа Самчука)

У статті розглянуто поетику прозових описів в документальних творах У. Самчука. Автор довів, що описи пам'ятників Тарасові Шевченку в мемуарах прозаїка виконують роль композиційних прийомів, допомагають моделювати внутрішньотекстові зв'язки, створюють емоційний малюнок зображуваного.

Ключові слова: *прозовий опис, документальна література, мемуари, пам'ятник Тарасові Шевченку.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... У сучасному літературознавстві популярними є уявлення про літературний опис як про поширений композиційно-стилістичний спосіб викладу матеріалу в художньому, передусім епічному творі, який полягає в послідовному відтворення логічних зв'язків між явищами, поняттями у фіксуванні окремих ознак, рис, властивостей персонажів, зображуваних краєвидів, інтер'єрів, предметів тощо [7, с.156]. Українська традиція фіксує й інші терміни для позначення названого явища: «описання», «гіпотипозис» (Ф. Прокопович), «описування» (Д. Загул). Сучасна наратологія відмежовує опис від нарації та коментарів і вважає його композиційною одиницею тексту, в якій істоти, предмети, явища, ситуації представлені в просторовому, топологічному, а не хронологічному порядку. Такий опис складається з теми і сукупності підтем, він може мати різні ступені детальності, точності, бути об'єктивним, суб'єктивним, типовим, стилізованим, декоративним, пояснювальним тощо [7, с.156].

Польський дослідник Р. Інґарден виділив окремі ознаки літературного опису: нетяглість (зображений предмет можна репрезентувати одним визначенням або групою речень, які не завжди розміщені поряд); неповноту (опис завжди презентує тільки деякі ознаки, аспекти предмета) і вербальну узагальненість (відсутність можливості щоразового використання окремих мовних знаків для потреб індивідуальних зображених предметів). При такому підході цілісність опису рівнозначна мотиву [3, с.179].

Роль прозового опису в структурі тексту і в пізнавальній інтерпретації світу детально осмислила в монографії «Проблеми поетики прозового опису» польська дослідниця Д. Корвін-Пйотровська [5]. Завдяки широкому оглядові різноманітних прозових дескриптивних моделей (від